

УДК 539.1
PACS 42.25.Ja

ТЕМПЕРАТУРНІ ЗМІНИ КРАЙОВОГО ПОГЛИНАННЯ КРИСТАЛІВ ПАРАТЕЛУРИТУ

Я. Довгий¹, В. Капустяник¹, І. Маньковська¹,
В. Рудик¹, І. Сольський²

¹ Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Кирила і Мефодія, 8, 79005 Львів, Україна
e-mail: dougy@physics.wups.lviv.ua

² Львівський науково-дослідний інститут матеріалів
НВП "Карат"
вул. Стрийська, 202, 79031 Львів, Україна

Виміряно та проінтерпретовано температурні зміни ширини забороненої зони (E_g) кристалів парателурита. Визначено величини деформаційного потенціалу та рухливості носіїв, а також дебаєвську температуру парателурита як широкозонного напівпровідника. Запропоновано апроксимаційну формулу для температурної залежності E_g у разі ізотропного напрямку поширення світлових хвиль у кристалі.

Ключові слова: крайове поглинання, деформаційний потенціал, рухливість носіїв.

Парателурит (α -TeO₂) як тетрагональна модифікація TeO₂ є одним з найкращих акустооптичних матеріалів, і в цьому аспекті він найбільш детально вивчений. Монокристали α -TeO₂ є гіротропними (просторові групи енантіоморфних форм $D_4^4 = P4_12_12$ та $D_4^8 = P4_32_12$), екситонну природу гіротропії яких недавно встановлено в [1]. З другого боку, α -TeO₂ є широкозонним напівпровідником з виразним крайовим поглинанням. Як напівпровідник парателурит досліджений вельми недостатньо. Наприклад, в літературі немає даних щодо рухливості носіїв, досить суперечливі дані щодо величини ширини забороненої зони (E_g) та щодо типів міжзонних переходів, невідомі ефективні маси носіїв тощо.

У статті детально вивчено пропускну здатність α -TeO₂ для ізотропного напрямку поширення світла в області крайового поглинання. Оскільки для різних акустооптичних пристроїв, наприклад, дефлекторів, оптичних фільтрів, деполяризаторів Корню тощо, використовуються строго орієнтовані кристали α -TeO₂, то необхідні дослідження цих кристалів для різних напрямів поширення світлових хвиль. Ці дослідження особливо актуальні, якщо довжина хвилі лазерної

генерації близька до λ_g (де $\lambda_g = ch/E_g$, c — швидкість світла, h — стала Планка). У випадку парателуриту таку ситуацію маємо, наприклад, при використанні другої гармоніки рубінового лазера.

Досліджувані кристали вирошені методом Чохральського. Орієнтовані зразки, вирізані перпендикулярно до c -осі кристала, мали товщини від 50 до 298 мкм.

На рис. 1 зображені криві поглинання $K(E)$ α -TeO₂ за різних температур в діапазоні 90–315 К.

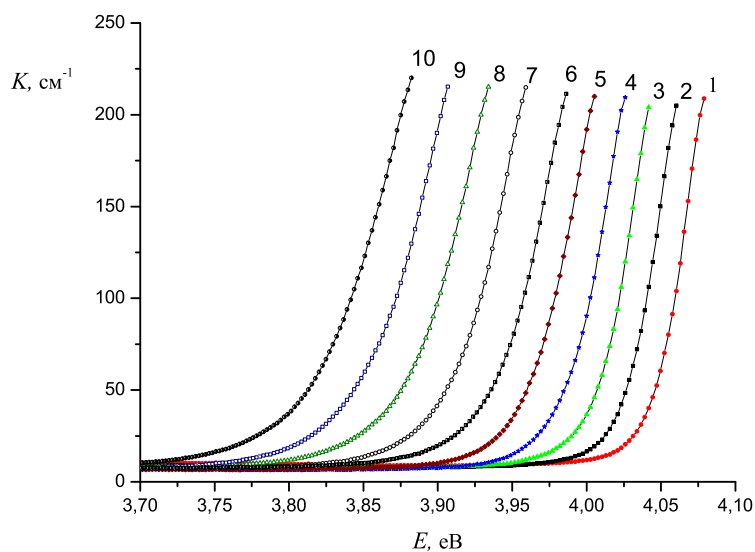

Рис. 1. Спектри крайового поглинання кристалів α -TeO₂ при різних температурах: 1—90 К; 2—115 К; 3—140 К; 4—165 К; 5—190 К; 6—215 К; 7—240 К; 8—265 К; 9—290 К; 10—315 К

Оскільки величини коефіцієнтів поглинання K більші ніж 100 cm^{-1} , то міжзонні переходи трактують як прямі дозволені. Тому за стандартною методикою були визначені міжзонні інтервали (табл.1).

Табл. 1. Величини прямозонних інтервалів парателуриту

T , К	90	115	140	165	190	215	240	265	290	315
E_g , eV	4,057	4,038	4,019	4,001	3,977	3,953	3,927	3,898	3,872	3,842

На рис. 2 показано температурну залежність E_g для прямозонних переходів в α -TeO₂ у випадку поширення світлового променя вздовж c -осі кристала, тобто, коли хвильовий вектор k паралельний c -осі.

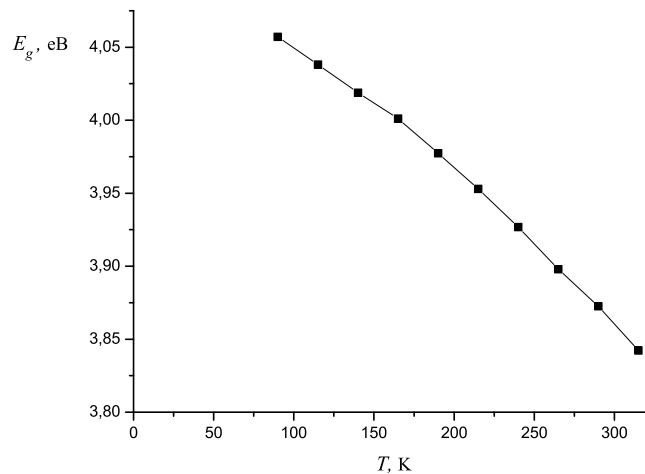

Рис. 2. Температурні зміни E_g кристала α -TeO₂ при $k \parallel c$

При $T > 200$ К залежність $E_g(T)$ є майже лінійною з температурним коефіцієнтом $\alpha_{\text{експ}} = -11,677 \cdot 10^{-4}$ еВ/К. Ділянка при $T < 200$ К — нелінійна. Це типова картина складного ходу $E_g(T)$, яку апроксимують виразом [2]:

$$E_g(T) = E_0 - \alpha \frac{T^2}{T + \theta}, \quad (1)$$

де $E_0 = E_g(0)$; θ — деяка характеристична температура, яка, однак, може не збігатися з температурою Дебая.

Величина лінійного температурного коефіцієнта α визначається, по-перше, зміною електрон-фононої взаємодії і, по-друге, розширенням ґратки під час нагрівання кристала. Враховуючи це, можна записати [3]:

$$\alpha = \alpha_1 + \alpha_2,$$

де

$$\alpha_1 = -\frac{4k}{9\hbar^2 M v^2} \left(\frac{6V^2}{\pi^4} \right)^{1/3} (m_e C_e^2 + m_h C_h^2); \quad (2)$$

$$\alpha_2 = 2\beta (\pm C_e \pm C_h). \quad (3)$$

У формулах (2) і (3) позначено: M і V — маса та об'єм елементарної комірки, k — стала Больцмана, $\hbar = h/2\pi$, v — швидкість звуку в кристалі, m_e і m_h —

ефективні маси електрона і дірки, C_e і C_h — константи теорії деформаційного потенціалу [4], β — коефіцієнт лінійного розширення кристала.

Знайдемо α_1 та α_2 для парателуриту. З причини відсутності відомостей щодо ефективних мас носіїв, ми у першому наближенні вважатимемо їх однаковими. Згідно з [1] зведена ефективна маса $m_{зв}$, яка задається співвідношенням: $1/m_{зв} = 1/m_e + 1/m_h$, для α -TeO₂ дорівнює $0,518m$, де m — маса вільного електрона. Звідси $m_e = m_h = 1,036m$.

Візьмемо далі наступні величини для парателуриту: $M = \bar{M} \cdot z = 638,4$ а.о.м. ($\bar{M}$ — молекулярна вага α -TeO₂; $z = 4$ — кількість формульних одиниць в елементарній комірці α -TeO₂), $V = a^2 \cdot c = 176,36 \text{ \AA}^3$ (a і c — постійні ґратки). Швидкість звуку $v = 3,05 \cdot 10^5 \text{ см/с}$ [5].

Для знаходження констант деформаційного потенціалу необхідні дані щодо рухливості носіїв. На жаль, таких експериментальних даних для парателуриту немає. Відомо лише, що α -TeO₂ характеризується p -типом провідності, і це, можливо, зумовлено наявністю кисневих вакансій в ґратці парателуриту. Оскільки шуканий нами температурний коефіцієнт α відповідає області середніх і вищих температур, де залежність $E_g(T)$ — лінійна, то рухливість носіїв μ можна оцінити за співвідношенням [6]:

$$\mu \cong \frac{3\pi^{1/2}\hbar^2}{2^{5/2}(1/\varepsilon_\infty - 1/\varepsilon_0)em_{\text{еф}}^{3/2}(kT)^{1/2}}, \quad (4)$$

де $m_{\text{еф}} = m_e = m_h$ — ефективна маса носіїв; ε_0 — статична діелектрична проникність; ε_∞ — височастотна діелектрична проникність; e — заряд електрона.

Формула (4) справедлива для полярних кристалів.

Для α -TeO₂ маємо: $\varepsilon_0 = 21,4$; $\varepsilon_\infty = 4,84$; $(1/\varepsilon_\infty - 1/\varepsilon_0) = 0,16$; $(m_{\text{еф}}/m)^{3/2} = 1,0545$.

Якщо рухливість носіїв виразити в $\text{см}^2/(\text{В} \cdot \text{с})$ то у випадку кімнатної температури ($T = 293 \text{ К}$) одержуємо $\mu = 7,76 \text{ см}^2/(\text{В} \cdot \text{с})$.

Знайдемо константу деформаційного потенціалу C , вважаючи $C_e = C_h = C$. Згідно з [4],

$$C^2 = \frac{3eh^4c_{11}}{\left(512\pi^7k^3T^3m_{\text{еф}}^5\right)^{1/2}\mu}. \quad (5)$$

Якщо C виражати в еВ, μ — в $\text{см}^2/(\text{В} \cdot \text{с})$ і пружну сталу c_{11} — в дн/см^2 , то розрахункова формула набуває вигляду:

$$C^2 = 7,13 \cdot 10^{-5} \frac{c_{11}}{\mu} \left(\frac{m}{m_{\text{еф}}}\right)^{5/2} T^{-3/2}. \quad (6)$$

Підставивши параметри у формулу (6), одержуємо:

$$C^2 = 9,4 \cdot 10^2 \text{ еВ}^2,$$

$$C \simeq 30,67 \text{ еВ}.$$

Маючи величину константи деформаційного потенціалу, за формулою (2) знаходимо

$$\alpha_1 = -\frac{4k(6V^2)^{1/3}2m_{\text{eф}}C^2}{9\hbar^2Mv^2\pi^{4/3}} = -1,978 \cdot 10^{-3} \text{ eВ/К.} \quad (7)$$

Згідно з (3), $\alpha_2 = 2\beta \cdot 2C = 4\beta C$.

Парателурит характеризується значною анізотропією термічного розширення [5]: коефіцієнт лінійного розширення вздовж **a**-осі кристала $\beta_a = 17,7 \cdot 10^{-6} \text{ K}^{-1}$, а вздовж **c**-осі — $\beta_c = 5,5 \cdot 10^{-6} \text{ K}^{-1}$. Ми розглядаємо ізотропний напрям, тому у формулі (3) беремо $\beta = \beta_c$:

$$\alpha_2 = 4\beta_c C = 0,675 \cdot 10^{-3} \text{ eВ/К.} \quad (8)$$

У результаті, на основі (7) і (8) одержуємо:

$$\alpha = \alpha_1 + \alpha_2 \cong -1,303 \cdot 10^{-3} \text{ eВ/К,} \quad (9)$$

що непогано узгоджується з $\alpha_{\text{експ}}$.

Із виконаних нами обчислень випливає, що основний чинник, який впливає на температурну зміну E_g , пов'язаний не з термічним розширенням парателуриту, а з фактором електрон-фононої взаємодії.

Апроксимаційні дані за формулою (1), у тому числі для $T < 90 \text{ K}$, подано у табл. 2.

Табл. 2. Розрахункові дані $E_g(T)$ для $\alpha\text{-TeO}_2$

$T, \text{ K}$	$E_g, \text{ eВ}$
0	4,0950
4	4,0949
77	4,0655
90	4,0568
115	4,0384
140	4,0181
165	3,9963
190	3,9735
215	3,9498
240	3,9254
265	3,9004
290	3,8749
315	3,8490

На рис. 3 зіставлені експериментальні (точки) і розрахункові дані (лінія) для парателуриту. Параметри апроксимації (1) такі:

$$\alpha = -1,1767 \cdot 10^{-3} \text{ eВ/К},$$

$$E_0 = 4,095 \text{ eВ},$$

$$\theta = 159,7 \text{ К}.$$

Як видно, формула (1) добре апроксимує одержану експериментальну залежність $E_g(T)$.

Чи збігаються параметр θ з дебаєвською температурою θ_D парателуриту? Для цього знайдемо θ_D за формулою:

$$\theta_D = \frac{\hbar \bar{v}}{k} \left(\frac{6\pi^2 p}{V} \right)^{1/3}, \quad (10)$$

де $\bar{v}$ — середня швидкість звукових хвиль в кристалі (усереднення по всіх напрямках і поляризаціях); p — кількість атомів в елементарній комірці; V — об'єм елементарної комірки. Для TeO_2 : $p = 4 \cdot 3 = 12$; $\bar{v} = 2,3 \cdot 10^5 \text{ см/с}$. Одержимо:

$$\theta_D = 279,5 \text{ К}.$$

Оцінка θ_D за емпіричною формулою Ліндемана:

$$\theta_D \cong 120 T_{пл}^{1/2} \bar{A}^{-(5/6)} \rho^{1/3}. \quad (11)$$

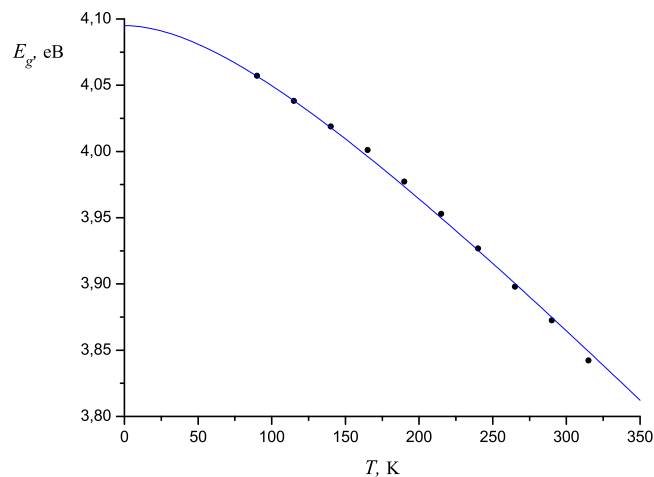

Рис. 3. Зіставлення експериментальних даних (точки) з апроксимацією згідно формули (1) (лінія) для $\alpha\text{-TeO}_2$

Тут $\bar{A}$ — середня атомна вага; ρ — густина кристала; $T_{\text{пл}}$ — температура плавлення. При $\bar{A} = (2 \cdot 16 + 127,6)/3 = 53,2$; $T_{\text{пл}} = 1006$ К [7]; $\rho = 6,02$ г/см³ дає:

$$\theta_D = 252,4 \text{ К.}$$

Як бачимо, апроксимаційне θ суттєво відрізняється від величини θ_D . Аналіз фізичних причин цієї відмінності буде предметом окремої публікації.

1. Довгий Я. О. Про природу гіротропії парателуриту / Я. О. Довгий, Я. П. Кость, І. Г. Маньковська та ін. // Укр. фіз. журн. — 2007. — Т. 52, № 10. С. 981–984.
2. Varshni Y. P. Temperature dependence of the energy gap in semiconductors / Y. P. Varshni // Physica. — 1967. — Vol. 34, № 1. — P. 149–151.
3. Уханов Ю. И. Оптические свойства полупроводников / Ю. И. Уханов. — М. : Наука, 1977. — 366 с.
4. Bardeen J. The Potentials of Deformation and Mobility in Nonpolar Crystals / J. Bardeen, W. Shockley // Phys.Rev. — 1950. — Vol. 80, № 1. — P. 72–87.
5. Акустические кристаллы: Справочник / Под ред. М.П. Шаскольской. — М. : Наука, 1982. — 632 с.
6. Займан Дж. Электроны и фононы. — М. : Иностранная литература, 1962. — 488 с.
7. Физические величины: Справочник. — М. : Энергоатомиздат, 1991. — 1232 с.

TEMPERATURE VARIATIONS OF THE BAND-EDGE ABSORPTION OF PARATELLURITE CRYSTALS

Ya. Dovhyj¹, V. Kapustianyuk¹, I. Man'kovska¹,
V. Rudyk¹, I. Sol'skyj²

¹ Ivan Franko National University of Lviv
Kyrylo and Mefodiy str., 8, 79005 Lviv, Ukraine
e-mail: dovgy@physics.wups.lviv.ua

² Institute of Materials of Scientific Research Company "Carat"
Stryjska str., 202, 79031 Lviv, Ukraine

Temperature variations of the energy bandgap (E_g) for paratellurite crystals are measured and interpreted. The deformation potential, charge carrier mobility, and the Debye temperature are determined while considering the paratellurite as a high energy-gap semiconductor. An approximating formula for the temperature dependence of E_g is suggested for the case when the light wave propagates in the isotropic direction of the crystal.

Key words: energy bandgap, deformation potential, charge carrier mobility.

**ТЕМПЕРАТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ КРАЕВОГО
ПОГЛОЩЕНИЯ КРИСТАЛЛОВ ПАРАТЕЛЛУРИТА****Я. Довгий¹, В. Капустяник¹, И. Маньковская¹,
В. Рудык¹, И. Сольський²**

¹ Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Кирила и Мефодия, 8, 79005 Львов, Украина e-mail:
dovgy@physics.wupr.lviv.ua

² Львовский научно-исследовательский институт
материалов
НПП "Карат"
ул. Стрыйская, 202, 79031 Львов, Украина

Измерены и проинтерпретированы температурные изменения ширины запрещенной зоны (E_g) кристаллов парателлуриата. Определены величины деформационного потенциала и подвижности носителей, а также дебаевская температура парателлуриата как широкозонного полупроводника. Предложена аппроксимационная формула для температурной зависимости E_g в случае изотропного направления распространения световых волн в кристалле.

Ключевые слова: краевое поглощение, деформационный потенциал, подвижность носителей.

Статтю отримано: 4.01.2011
Прийнято до друку: 14.07.2011